

Een Engels kroniekje over de eerste jaren van de Opstand (1572-1574)*

T. S. JANSMA

Het Engelse kroniekje hier onder Uw aandacht gebracht, heeft mij al geruime tijd bezighouden, sinds ik het voor het eerst vermeld vond in een boek van de bekende Oxfordse historicus A. L. Rowse, *The Elizabethan Age*, II (1955). Rowse, Fellow van All Souls College, kon het aantreffen in de bibliotheek van zijn college, de Codrington Library, waar het sinds enkele eeuwen berust. Het was niet voor het eerst, dat de aandacht op het kroniekje gevallen was: een andere man van All Souls, de krijgshistoricus Sir Charles Oman, bleek reeds in 1931 een artikel gepubliceerd te hebben, getiteld 'Walter Morgan's Illustrated Chronicle of the War in the Low Countries, 1572-1574'¹. Oschoon reeds geruime tijd een microfilm van dat destijds onuitgegeven kroniekje in mijn bezit was, had ik mijn studie ervan niet afgesloten, omdat over de auteur, Walter Morgan, erg weinig te vinden was. Toen ik voor de eerste maal mijn bevindingen aan een gezelschap van Belgische en Nederlandse historici voorlegde bij de vierhonderste herdenking van 1572, had ik kort tevoren een bezoek aan Oxford gebracht om het kroniekje zelf in handen te kunnen nemen en te onderzoeken of dit misschien iets meer over zijn auteur kon verraden dan reeds bekend was. Het resultaat was negatief, maar het leverde een ontmoeting op met de heer Caldecott-Baird, die een uitgave van het kroniekje voorbereidde, voorzien van een inleiding. Een eerste proeve van zijn onderzoek had hij reeds gegeven in het *Alkmaars Jaarboekje* van 1970: 'Een Engelse visie op het beleg van Alkmaar' (uit het Engels vertaald). Caldecott-Baird's editie is, met het grootste deel van Morgan's tekst en zijn illustraties tezamen met een uitvoerige inleiding in 1976 in druk verschenen onder de titel *The Expedition in Holland 1572-1574. The Revolt of the Netherlands: The Early Struggle for Independence. From the Manuscript by Walter Morgan*². Die uitgave is stellig verdienstelijk, maar heeft wel enkele tekortkomingen. Zo is de belangrijke opdracht van het kroniekje door Walter Morgan aan Lord William Cecil, baron van Burghley (Burleigh), waaruit wij de naam van de auteur en het meeste van zijn persoon te weten komen, alleen in (enigszins verkleind) facsimile weergegeven. De inleiding van Caldecott-Baird berust uitsluitend op Franse en Engelse bronnen en literatuur, hoewel de gebeurtenissen, die behandeld worden, zich overwegend in de noordelijke Nederlanden hebben afgespeeld. Over de illustraties, de grootste aantrekkelijkheid van het handschrift, heeft Caldecott-Baird wel een en ander

* De Stichting Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds heeft door toekenning van een subsidie mogelijk gemaakt, dat aan dit opstel de voor het betoog noodzakelijke illustraties konden worden toegevoegd.

1. In: *Archaeological Journal*, LXXXVII (Londen, 1930 [1931]) 1 vlg.

2. Duncan Caldecott-Baird, ed., *The Expedition in Holland 1572-1574. The Revolt of the Netherlands: The Early Struggle for Independence. From the Manuscript by Walter Morgan* (London, Seecy Service and Company, 1976, 170 blz.).

gezegd, maar daarover is toch nog wel wat meer in het midden te brengen³. De ontmoeting met de jonge Engelse geleerde in het voorjaar van 1972 maakte het welhaast tot zekerheid voor mij, dat in Engeland en Wales geen feiten van betekenis over de auteur, Walter Morgan, te vinden zijn buiten zijn eigen mededelingen en hier en daar een korte vermelding in bronnen en een enkele contemporaine schrijver. Zeer recentelijk is bovendien, in 1977, een Nederlandse vertaling, zowel van Morgan's kroniekje als van Caldecott-Baird's inleiding verschenen⁴. De pentekeningen van de auteur zijn hier ook gereproduceerd, maar van aanvullingen van een deskundige Nederlandse bewerker is geen sprake geweest. Deze Nederlandse uitgave is verschenen onder de wel modieuze, maar daarom toch niet minder verwerpelijke titel *Huurling in de Lage Landen*. Op die kwestie komen wij later nog terug.

Rowse heeft in zijn boven aangehaald werk *The Elizabethan Age*, waarvan deel II de ondertitel 'The Expansion of Elizabethan England' draagt, een hoofdstuk (iv) gewijd aan 'War on Land, Military Organisation' en de schrijver spreekt er over Engelse troepen in de Nederlanden sinds 1572. Hij maakt daarbij vooral gebruik van het bekende boekje van de tijdgenoot, 'soldier of fortune' Sir Roger Williams, *The Actions of the Low Countries*, dat posthuum in 1618 werd gedrukt, dat voor de hier behandelde jaren waardevolle ophelдерingen geeft⁵. Maar bovendien maakt Rowse melding van

a delightful survival, a pleasant piece of flotsam and jetsam, direct from that time, (that) has washed up and come to rest in the library of All Souls⁶.

Rowse's toelichting hierbij berustte op het artikel van Oman.

Wij willen nu aandacht besteden aan de auteur, Walter Morgan bij name. Boven constateerden wij al weinig over hem te hebben kunnen vinden. Ook de Engelse bibliotheken kunnen blijkbaar over onze auteur niets nieuws bieden. Uit het reeds vermelde gesprek, dat ik te Oxford mocht hebben (april 1972) met de heer Caldecott-Baird, volgt, dat zijn pogingen om genealogisch meer over Walter Morgan te weten te komen en die hem tot in Wales hebben gevoerd, geen succes hebben gehad. En sindsdien volgt uit diens editie van het kroniekje dat blijkbaar in Groot-Brittannië heel weinig over de man te vinden is. Alleen een toevallige archivalische vondst kan wellicht in deze situatie verandering brengen.

Uiteraard heeft Caldecott-Baird de in aanmerking komende gedrukte bronnen in de eerste

3. In part III, 'The Cartographic Context of Walter Morgan's Maps' gaat de uitgever vooral in op de herkomst van de plattegronden van steden, zoals die in enkele tekeningen van Morgan zijn afgebeeld. Hoewel hij in zijn biografie wel enkele uitgaven van de stedenplattegronden van de noordelijke Nederlanden van Jacob van Deventer en van de kaarten van de Nederlanden van Christiaan Sgroten vermeldt, wreekt zich hier toch, dat de belangrijke Nederlandse en Belgische literatuur voor hem niet toegankelijk was, ik noem hier slechts het onmisbare werk van Frederik Muller, J. Denucè, F. C. Wieder, B. van 't Hoff en L. Voet. Hoewel de facsimile-uitgave van Braun en Hogenbergs *Civitates Orbis Terrarum* (1965) vermeld wordt, doet de uitgever toch erg weinig met de belangrijke inleiding van R. A. Skelton. Wat hij dan ook schrijft op bladzijde 44 over 'such editions of Guicciardini as were published by 1574, for his books were very widely circulated and often (!) translated' blijft mij onduidelijk.

4. D. Caldecott-Baird, *Huurling in de Lage Landen, 1572-1574. Een episode uit de Tachtigjarige Oorlog* (Haarlem, 1977).

5. Door mij werd een herdruk gebruikt, bezorgd door E. W. Davis in The Folger Shakespeare Library van Cornell University (1964).

6. *The Elizabethan Age. The Expansion of Elizabethan England* (Londen, 1955) 344; 'flotsam and jetsam': zeedrift en strandgoed.

plaats verschillende series van de *Calendar of State Papers* zorgvuldig op de naam Walter Morgan nagespeurd, maar daar blijkt zich al direct een grote moeilijkheid voor te doen: onder de Engelse troepen in dienst van de prins hebben verschillende Morgans gelijktijdig gediend. Onder hen zijn Sir William († 1584) en Sir Thomas († 1595) veel bekender⁷, terwijl juist in de korte samenvattingen van de 'Calendar of State Papers', maar ook in vele bronnen in extenso, vaak sprake is van 'Captain Morgan', waarbij dan meestal niet vast te stellen is, welke Morgan bedoeld wordt. Het flap van de uitgave door Caldecott-Baird zegt wel van hem 'while much of the primary source material was researched in Holland, a country the author knows well'. Het laatste wil ik graag aanvaarden, maar de bronnen, die hij in Holland kan hebben nagevorst, kunnen dan toch alleen gedrukte, in het Frans of Engels gestelde bronnen geweest zijn. Was hij inderdaad de originele archieven te lijf gegaan (gesteld hij zou zestiende-eeuws Nederlands hebben kunnen lezen), dan zou toch in ieder geval zijn conclusie hebben moeten zijn, dat, althans in het noorden, niets te vinden is. Misschien is dat materiaal er wel geweest, maar het bestaat nu niet meer. Wat weten wij wèl van hem? In de 'Opdracht', die als uitgangspunt voor onze kennis van de schrijver moet dienen, vertelt deze, na zich gericht te hebben tot William Cecil, baron Burghley, dat hij zich van jongs af aan heeft toegelegd op de 'discipline of Martial Affairs', in de laatste tijd – de opdracht is gedateerd 1574 – heeft hij zijn tijd doorgebracht in de dienst van 'the excellent, virtuous and prudent lord the prince of Orange among them of the Religion in the Low Country'. Nu, naar Engeland teruggekeerd 'in the dead of this last winter to my native soil' (1573/4), blijkbaar uitzien naar een nieuw dienstverband, heeft hij zijn vrije tijd gebruikt om ten gerieve van Lord Burghley een verhaal op te stellen van alle daden, zowel van de hertog van Alva, nieuwbenoemd 'onderkoning' van de koning van Spanje, als van de prins van Oranje en zijn helpers 'van de Godsdienst', sinds de tijd, dat graaf van der Marck, heer van Lumey, Den Briel nam tot aan de opheffing van het beleg van Alkmaar. Dit kroniekje met zijn illustraties, die hier en daar zelfs stadplannen (Haarlem, Alkmaar, Vlissingen) laten zien, moet echt iets naar de aard van Cecil geweest zijn, die 'the most cartographically minded statesman' van zijn tijd is genoemd⁸.

Merkwaardig en belangrijk is verder Morgan's mededeling, dat hij een aantal bladzijden van zijn geschrift blanco heeft gelaten met de bedoeling 'to finish the prince his acts', dat wil zeggen om daar, wanneer God hem het leven zou laten, zijn verhaal na terugkeer te voltooien. Die bladzijden, niet na het opgebroken beleg van Alkmaar, maar na de slag op de Schelde bij Reimerswaal (23 januari 1573/4), zijn leeg gebleven. Nu valt nog wel een en ander over Walter Morgan uit andere bronnen op te sporen. Het is bekend, dat de Morgans uit Wales afkomstig zijn: Oman wijst op een groot aantal Welshmen, die de Tudors in het leger hebben gediend. Immers, Hendrik VII, zelf geboortig uit Pembroke, beschouwde ze als landgenoten. In 1485 wist hij door de slag bij Bosworth de kroon te veroveren, na tevoren in Wales te zijn geland. Het is ons helaas niet gebleken, of, en zo ja, in welke graad, verwantschap bestond van Walter met Thomas en Sir William Morgan, al zal men dat ten aanzien van Thomas wel mogen aannemen.

Wij moeten aannemen, dat Walter Morgan, van wie voordien nagenoeg niets bekend is⁹,

7. Vergelijk voor hen *Dictionary of National Biography*, XXIX (Londen, 1894) 29-31, 36-38.

8. Caldecot-Baird, *The Expedition in Holland*, 41, citeert J. H. Andrews, *Ireland in Maps* (1951).

9. *Calendar of State Papers, Domestic Series, Edw. VI, Mary, Eliz., 1547-1580* (1856) 266, 1565?, nr. 60: rekening van renten van zekere landen van de manor van St. Alban's (Herts.) 'in the occupation of W. Morgan'; *ibidem*, 280, 30 oktober 1566, nr. 98, ook hier in verband met inkomsten uit landbezit St. Peter's Grange, St. Alban's, W. Morgan genoemd.

naar Zeeland is gekomen met het eerste detachement Engelse troepen, dat aangeworven is na de overgang van Vlissingen naar de zijde van de prins en op 6 juni 1572 onder commando van Thomas Morgan te Vlissingen ontscheept. In juli 1572 volgde een grotere macht, tien vendels sterk, onder bevel van Sir Humphrey Gilbert, eveneens overgebracht naar Zeeland¹⁰. Het is zeer wel mogelijk, dat het gemeente-archief in Middelburg gegevens heeft bewaard over deze Engelse troepen (het rijksarchief in Zeeland kwam daarvoor trouwens ook in aanmerking) en dus misschien ook over Walter Morgan, maar nagenoeg de gehele inhoud van het gemeente-archief en een niet onbelangrijk deel van het rijksarchief is door de ramp van 17 mei 1940 verloren gegaan. Het Vlissingse archief was reeds in 1809 grotendeels verbrand. Het gemeente-archief van Veere, voorzover in de meidagen bewaard gebleven (een deel berustte in het Middelburgse archief) heeft niets opgeleverd.

Het eigenaardige van het kroniekje van Walter Morgan is nu, dat hij in de aan de pentekeningen toegevoegde teksten nergens zijn eigen naam noemt of zelfs maar de eerste persoon enkelvoud gebruikt. Die andere Welshman, aan wie wij een beschrijving van de eerste periode van de Tachtigjarige Oorlog danken, Sir Roger Williams, noemt intussen tweemaal zijn naam¹¹. In de eerste plaats wordt een Captain Morgan vermeld bij een (eerste) beleg van Goes; vervolgens wordt Walter Morgan genoemd bij het gevecht bij Zoutelande: 'Captain Walter Morgan served very well, who was overthrown with a musket shot in (volgens Davis lees: at) the head of the armed men'. Ook het kroniekje, dat ons hier bezighoudt, vermeldt het beleg van Goes, dat volgens opgaaf van Walter Morgan duurde van 11 september tot 21 oktober 1572, het eind van het beleg kwam door de camisada van Spaanse troepen onder Mondragon door het verdrinken land van Saaftinge, als het ware een generale repetitie van één van de vermaardste wapenfeiten van deze fase van de oorlog. Nu is het mogelijk, dat door Williams met de Captain Morgan voor Goes de Captain Walter Morgan bij Zoutelande bedoeld wordt, maar zelfs, wat wellicht waarschijnlijker is, wanneer Thomas Morgan wordt aangeduid, zou daaruit toch kunnen volgen, dat onze auteur wél bij het beleg van Goes aanwezig is geweest. Er blijft intussen de moeilijkheid, dat Williams dat eerste beleg van Goes vermeldt: dat wordt door Morgan niet genoemd, Mondragons camisada behoort kennelijk bij het tweede beleg van Goes. Als reden voor de mislukking bij Goes geeft Morgan enerzijds de tweespalt tussen de Engelse bevelhebber Sir Humphrey Gilbert en de gouverneur van Walcheren¹², jhr. Jerosme 't Seraerts, anderzijds de ongeoeffendheid van de te hulp gekomen Nederlandse en Duitse troepen onder Barthold Entens van Mentheda, en evenzeer de kwaliteit van de Spaanse troepen onder Mondragon, die van Bergen-op-Zoom, wadend door het ondiep water van het 'verdrinken land', Zuid-Beveland bereikten en de belegerden versterkten. Wellicht is Thomas Morgan met een armzalig overblijfsel van Engelse troepen reeds in het laatst van 1573 naar Engeland teruggekeerd¹³. Williams bericht, dat bij de

10. W. G. Gosling, *The Life of Sir Humphrey Gilbert* (Londen, 1911) 28. Deze eerste Engelse troepen waren aangeworven voor rekening van onder meer de Nederlandse vluchtelingengemeente te Londen, zie Caldecott-Baird, *The Expedition in Holland*, 3.

11. *Ibidem*, 75, 111. Op bladzijde 70 vlg. is sprake van Captain Morgan. Hiermede kan natuurlijk Thomas Morgan bedoeld zijn, doch zelfs dan is de aanwezigheid vóór Goes van Walter Morgan aannemelijk, daar hij in Thomas' 'regiment' diende.

12. Of Vlissingen, zoals Roger Williams schrijft.

13. Vergelijk *Calendar of State Papers relating Engl. Affairs (from) Simancas*, II, *Elizabeth 1568-1579* (1894) 439, nr. 364, 9 november 1572: 'the Engl. general who was before Tregus (sic) named Sir Humphrey Gilbert, has arrived at this Court (of St. James) and it is said he had five hundred of his soldiers dead and sick. Captain Morgan remained at Flushing with about 200 Englishmen'.

voorbereiding van de aanval op Rammekens Poyet met de meeste troepen naar Walcheren kwam, echter zonder het regiment van Thomas Morgan, dat op Strijen (Strinland) bleef,

standing on terms for pay and leave to return to England by reason of some discourtesies that fell out betwixt the Prince and the officers of the said regiment¹⁴.

Echter verschillende vergezelden 'gentlemen' van het regiment Poyet, onder wie captain Walter Morgan. Dit is een duidelijke aanwijzing, dat onze auteur bij de inneming van Rammekens tegenwoordig was (4 augustus 1573). Zoals reeds gezegd, vertelt Walter Morgan zelf in zijn opdracht, dat hij hartje winter 1573/4 naar Engeland is teruggekeerd, Oman neemt aan, dat hij in februari 1574 in Engeland terug was en dat hij in de periode februari-mei 1574 het kroniekje met de pentekeningen heeft samengesteld. Als *terminus post quem*, althans voor de opdracht, zal men 25 maart 1574 mogen aannemen, omdat deze '1574' gedateerd is. Daar Morgan zich van de Boodschapsstijl bedient, kan 25 maart dus de eerste dag geweest zijn, waarop hij inderdaad het jaartal 1574 kan hebben gebruikt.

Het laatste bericht, dat over Walter Morgan bekend is, is door Oman besproken. Volgens een onderschepte anonieme brief d.d. 16 april 1574 afkomstig van een Spaanse spion, zou Bingham, een krypto-katholieke officier in het staatse leger die in geheim contact stond met de Spaanse bevelhebbers, een poging doen om Walter Morgan op zijn hand te krijgen. Aan deze Walter Morgan waren juist 1000 crowns uitbetaald om 500 soldaten naar Holland of Zeeland te brengen: hij zou over ongeveer zes weken vertrekken¹⁵. Oman houdt er dus rekening mee dat Walter Morgan voor omkoping ten gunste van de Spaanse vijand bereid zou worden gevonden. Mijns inziens zeer terecht heeft Rowse aan deze beweringen niet veel waarde toegekend. Hij gelooft namelijk evenmin aan het krypto-katholiek zijn en het verraad van Bingham: twee Bingham's sneuvelden aan staatse zijde, de derde, Richard, onderscheidde zich in Ierland en werd gouverneur van Connaught¹⁶.

Intussen, ook al acht men de smet op de integriteit van Walter Morgan (en van Bingham) onbewezen, wellicht mag men eerder geloof hechten aan de verdere mededelingen in de anonieme brief: het bedrag uitbetaald aan Walter Morgan, de termijn waarbinnen hij zou vertrekken. Juist het doen van mededelingen, die met de waarheid overeenkomen, konden de geloofwaardigheid van de onbewezen mededelingen van de briefschrijver doen toenemen. Het moet daarom niet onwaarschijnlijk geacht worden dat ca. 6 weken na 16 april 1574, dat is in juni 1574, Walter Morgan opnieuw naar Holland of Zeeland is vertrokken. Sindsdien ontbreekt van hem elk duidelijk spoor. Dit, gevoegd bij het feit, dat het tweede deel van het handschrift blanco is gebleven, kan een aanwijzing zijn, dat Walter Morgan in de Nederlanden gesneuveld is. Wij moeten ons daarbij voorzichtig uitdrukken: ook andere omstandigheden kunnen ertoe hebben geleid, dat hij aan zijn voornemen zijn verhaal voort te zetten, geen gevolg heeft kunnen geven. In de bronnen is na juni 1574 herhaaldelijk sprake van 'Morgan', maar wij hebben geen mogelijkheid deze Morgans in verband te brengen speciaal met onze auteur.

Ik wil nu van de persoon van de auteur afstappen en in de eerste plaats aandacht besteden aan de tekst van het kroniekje. Het kroniekje, dat hier besproken wordt, is een specimen van geschiedschrijving, dat als primitief kan worden gekenschetst; Romein zou het, had hij het gekend en het waardig geoordeeld om het in zijn *Spiegelhistoriael van de Tachtigjarige Oorlog*

14. Williams, *The Actions of the Low Countries*, 111.

15. Oman, 'Morgan's Illustrated Chronicle', 6. De anonieme brief vermeld: *Cal. of State Papers relating to Engl. Affairs (from Simancas)* II, *Elizabeth, 1568-1579*, 478, no 395.

16. Rowse, *Elizabethan Age*, 345, noot 1 en 350.

op te nemen, waarschijnlijk in zijn 'eerste faze' vermeld hebben. 'Het is de faze der nog ongescheiden en ononderscheiden veeleenheid der werkelijkheid zelf', 'het 'beeld' van den tijdgenoot'¹⁷. Daarbij dient opgemerkt, dat het een zuiver militair verhaal is van een vreemde officier, die althans aan enkele gebeurtenissen zelf deel heeft gehad. Het geeft ook geen doorlopend verhaal (hoewel zo nu en dan naar andere eveneens beschreven wapenfeiten verwezen wordt), maar het is een keuze, er wordt een aantal 'taferelen' gegeven en herinnert in dat opzicht aan het wat latere geschrift van die andere Welshman, het reeds genoemde geschrift van Roger Williams, *The Actions of the Low Countries*, voor het eerst in druk verschenen in 1618.

Het bijzondere van ons kroniekje is echter, dat aan de tekst pentekeningen zijn toegevoegd. Wellicht zou het zelfs beter zijn te zeggen: aan elke tekening is een verklarende tekst toegevoegd, verschillende malen wordt in de tekst ook naar details in de bijbehorende tekening verwezen. Daar de tekeningen echter eigen problemen meebrengen, wordt hier eerst aandacht gegeven aan de teksten, terwijl wij onze beschouwingen met de tekeningen willen besluiten. Welke onderwerpen zijn nu behandeld? Na de bij onze bespreking, gewijd aan de auteur, genoemde opdracht aan William Cecil, Lord Burghley, volgt als eerste tekst (met tekening):

1. de verrassing van Den Briel op 1 april 1572 (zie de platen 1, 2 en 3);
2. inneming van Rotterdam door Boussu, 9 april 1572 (zie de platen 4 en 5);
3. de prins van Oranje, met zijn leger onderweg om het belegerde Bergen in Henegouwen te ontzetten, neemt Roermond, 31 juli 1572;
4. komst van de prins van Oranje voor het belegerde Bergen, 11 augustus 1572; (zie de platen 6 en 7);
5. dadelijk na het overgaan van Bergen trekt Alva met zijn leger naar Brabant en neemt Mechelen, 17 september 1572;
6. Sinjeur 't Seraerts, gouverneur van Vlissingen voor de prins, landt met zijn troepen op Zuid-Beveland op 11 september 1572 en belegert Goes (zie de platen 12, 13 en 14);
7. overgave bij verdrag van Bergen door graaf Lodewijk op 6 september 1572 en aftocht van zijn troepen naar Nassau (zie de platen 8 en 9);
8. beleg van Zutphen door Alva (sic) en overgave van de stad op 16 november 1572;
9. moord van Naarden door de Spanjaarden onder Alva (sic), 30 november 1572 (zie de platen 10 en 11);
10. pioniers van Alva forceren een passage om de Spaanse schepen toegang te geven tot het Haarlemmermeer om de approviandering van Haarlem af te snijden, 1 juni 1573;
11. nederlaag van 's konings schepen van Spanje en van Sluis op weg om zich met schepen van Antwerpen te verenigen om tegen Vlissingen de vrije passage naar de zee te verkrijgen, bij Rammekens, 3 april 1573 (zie plaat 15 en 16);
12. na de nederlaag op het Haarlemmermeer verschansen troepen van de prins, Fransen, Walen en landsknechten zich bij de nieuwe passage, om de approviandering van het kamp van de hertog (sic) vóór Haarlem af te snijden, 5 juni 1573;
13. inneming van Haarlem niet door militaire macht maar door uithongering na een beleg van 3 december (1572) tot 13 juni 1573 door Alva (sic), terechtstelling van het gehele garnizoen;
14. naar aanleiding van het bericht over de val van Haarlem en voorbereidingen te Amsterdam van Boussu voor een vloot te verenigen met die van Antwerpen, neemt Boisot fort Rammekens, 4 augustus 1573 (zie de platen 19 en 20);
17. 'De geschiedschrijving over de Tachtigjarige Oorlog. Een historiografische studie', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LVI (1941) 227.

15. Paiet (Poyet) neemt Geertruidenberg, garnizoen ter dood gebracht, 31 augustus 1573;
16. Don Frederik, door zijn vader hertog van Alva gezonden om Alkmaar te belegeren, moet het beleg opbreken, 18 september 1573 – 6 (lees 8) oktober 1573;

17. Boussu met schepen van Amsterdam op weg naar Antwerpen, verslagen door oorlogsschepen van Hoorn en Enkhuizen en met verschillende edelen gevangengenomen, 28 januari 1573/4;

18. schepen door de hertog van Terranova onder Julian Romero van Bergen op Zoom en onder Sansulagulo van Lillo uitgezonden om het belegerde Middelburg te approvianderen bij Reimerswaal verslagen, 28 januari 1573/4 (zie de platen 17 en 18).

In totaal dus 18 teksten met bijbehorende tekeningen, waarbij wij en passant Oman kunnen corrigeren, die spreekt van '25 pages of elaborate pen-and-ink drawings, each of which is faced by a page of text containing an explanation of the drawing opposite'. Wij moeten nu te rade gaan bij de schaarse gegevens, die ons ten aanzien van de auteur ten dienste staan. Hij moet in een zeer vroeg stadium na het geusworden van Vlissingen uit Engeland overgekomen zijn: wij weten over zijn verblijf hier alleen van zijn aanwezigheid op Walcheren en gedurende korte tijd in het najaar van 1572 op Zuid-Beveland. Er zijn geen doorslaggevende bewijzen dat hij van gevechten, buiten dit gebied, ooggetuige kan geweest zijn. Van eigen wetenschap kan sprake zijn bij de volgende teksten met bijbehorende tekeningen: no. 6: beleg van Goes; no. 11: slag op de Schelde bij Rammekens; no. 14: Boisot neemt Rammekens en no. 18: slag bij Reimerswaal¹⁸. Wij zullen op die teksten in het bijzonder ingaan, doch willen hier de vraag stellen: hoe komt Walter Morgan aan zijn wetenschap? Nu is het zeer wel mogelijk, dat hij in directe aanraking is geweest met ooggetuigen van gebeurtenissen elders. Het is zeker, dat er tussen Den Briel en Vlissingen in 1572 contact is geweest: ook naar Den Briel zijn Engelse troepen gekomen, één Engelsman, de dichter George Gascoigne, heeft ons in verzen een voor de veroveraars van Den Briel weinig vleierende beschrijving gegeven van zijn reis naar Holland, dat hij kort na de vermaarde 1e april 1572 bereikte terwijl hij in het gezicht van de haven van Den Briel nog bijna was vergaan¹⁹. Wij mogen aannemen, dat hij de waarheid spreekt in zijn grote gedicht 'The fruites of warre written upon this theame Dulce bellum inexpertis', wanneer hij schrijft: 'I was again in trench before Tergoes': toen kan hij Walter Morgan hebben ontmoet²⁰. Daarnaast is het zeker, dat er correspondentie is geweest tussen verschillende plaatsen en dat de prins agenten in allerlei steden had, die inlichtingen konden verstrekken, evengoed als men trouwens hetzelfde moet veronderstellen ten aanzien van een Spaanse inlichtingendienst in het gebied der rebellen.

Zo is het typerend hoe Godevaert van Haecht in zijn *Kroniek over de troebelen van 1565 tot 1574 te Antwerpen en elders* bij allerlei berichten, ook uit Holland en Zeeland, zijn bron

18. Caldecott-Baird geeft, in *The Expedition in Holland*, 41 een enigszins afwijkende reeks, in totaal vijf, waarbij Walter Morgan aanwezig heeft kunnen zijn, vooral, omdat Roger Williams daar aanwezigheid van Engelse troepen vermeldt. De door Caldecott-Baird vermelde ontzetting voor Haarlem (Williams: kort te voren was een Engels regiment onder Col. Morgan aangekomen. Hoewel nog niet betaald, bood een deel daarvan zich aan te vechten, nam deel aan de slag op het Haarlemmermeer, twee heuden werden verbrand, maar de Engelsen, waaronder die van Captain Morgans compagnie wisten overboord te springen en te ontsnappen) en de inneming van Geertruidenberg. Caldecott-Baird laat de zee strijd bij Rammekens weg, die heb ik toegevoegd, omdat Morgan in dat geval met deelnemers aan het gevecht gemakkelijk contact kan hebben gehad.

19. *The Posies*, vol. I van *The Complete Works* (Cambridge, 1907) 360.

20. *Ibidem*, 160, Stanza 97. Vergelijk ook J. Huizinga, 'Engelschen en Nederlanders in Shakespeare's tijd', *Verzamelde Werken*, II, 352 vlg.

vermeldt²¹. Bovendien valt aan te nemen, dat de drukpersen een stroom van vliegende blaadjes, *aviso's*, her en der over de gebeurtenissen van de dag hebben verspreid²². Wat de teneur van de mededelingen van Walter Morgan betreft: men kan de schrijver kenmerken als de beroepsmilitair, die echter niet onverschillig heeft gestaan tegenover de religie en die niet, zoals Sir Roger Williams, aan beide zijden in de oorlog heeft gediend, waarbij hij zich tegen eventuele beschuldigingen van verraad erop beroept, dat toen hij in Spaanse dienst trad (1574-1577), Spanje niet in oorlog met Engeland was²³.

Vandaar, dat ik bezwaar heb gemaakt tegen de titel, die de Nederlandse vertaling van het boek van Caldecott-Baird heeft meegekregen: *Huurling in de Lage Landen, 1572-1574*. Er wordt daar, gewild of ongewild, ingespeeld op hedendaagse sentimenten, die aan het woord zijn onmiskenbaar pejoratieve betekenis hebben gegeven: een man, die, onverschillig voor welke zaak, zich tegen grof geld beschikbaar stelt om professioneel het oorlogshandwerk uit te oefenen. Zo ligt het in het geval van Walter Morgan bepaald niet. Typerend is zijn gebruik, bijvoorbeeld in de 'Opdracht', van 'them of the Religion', 'his assistants of the Religion'. Zoals Oman het heeft uitgedrukt: 'English, French, Scottish and Netherland Protestants regarded themselves as brethren – 'Gentlemen of the Religion' as the phrase rang'²⁴. Van 'grof geld verdienen' is stellig ook geen sprake geweest. Integendeel, men mag aannemen, dat hij voor zijn diensten in Vlissingen niet of nauwelijks betaling heeft gekregen. Hierop wijzen gegevens uit het archief van de High Court of Admiralty, PRO Londen, gegevens, die Caldecott-Baird blijkbaar niet gekend heeft. Er blijkt, dat op 8 en 9 december 1572 *warrants* (bevelschriften) zijn uitgeven op verzoek van onder meer Walter Morgan tot inbeslagneming van een som van 6000 karolus guldens, die zich in het bezit bevonden van Ferdinandus Pointz, toebehorende aan regering en burgerij van Vlissingen ter compensatie van achterstallige soldij, verschuldigd – mag men aannemen – niet alleen aan Morgan persoonlijk, maar ook aan de onder hem dienende soldaten. Soortgelijke *warrants* werden in januari en februari 1573 uitgevaardigd ten behoeve onder meer van Thomas Morgan en ook in december 1572 werd de beslaglegging op Vlissingse schepen bevolen, onder meer ten behoeve van Sir Humphrey Gilbert²⁵.

21. *De Kroniek van Godevaert van Haecht over de troebelen van 1565 tot 1574 te Antwerpen en elders*, ingeleid en toegelicht door Rob. van Roosbroeck (2 dln; Antwerpen, 1929-1930).

22. Wat bijvoorbeeld W. P. C. Knuttel, *Catalogus van de Pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*, I, i (1889) nrs. 197-209; VIII suppl. (1916) nrs. 192a, 193a geeft, moet een zwakke afspiegeling van die stroom laten zien. Voor een indruk van de *Aviso's* of *Newe Zeitungen* betreffende de Nederlanden, vergelijk nog 'Die ersten deutschen Zeitungen, herausgegeben mit einer Bibliographie (1505-1599) von Emil Weller', *Bibliothek des Literarischen Vereins*, CXI (1872) nrs. 395-412, 420-424 (1572-1573). Naast de *Aviso's* in druk dient ook nog rekening te worden gehouden met de geschreven nieuwstijdingen, waaruit de gedrukte zijn voortgekomen, maar welke geschreven tijdingen zich merkwaardigerwijs tot ver in de zeventiende eeuw hebben kunnen handhaven. De bekendste van dit genre waren de zogenaamde *Fuggerzeitungen*, vergelijk J. Kleinpaul, 'Die Fuggerzeitungen 1568-1605', *Preisschriften gekrönt und herausgegeben von der Fürstl. Jablonowskischen Gesellschaft zu Leipzig*, XLIX (Leipzig, 1921).

23. *Ibidem*, 112 vlg.

24. C. Oman, *A History of the Art of War in the Sixteenth Century* (Londen, 1937) 538.

25. De verwijzing naar het archief van het High Court of Admiralty dank ik aan H. J. Smit, *Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland*, II, 1485-1585, tweede stuk, 1558-1585 (RGP, XCI; 's-Gravenhage, 1950) no. 1205, 30 september 1572, noot 1, vervolgd op blz. 1039. Hier wordt genoemd: M. S. Giuseppi, *A Guide to the Manuscripts preserved in the Public Record Office*, I (Londen, 1923) 28 sub 'Warrant Books'.

Een reden van ergernis kon het voor Walter Morgan zijn, wanneer steden geen garnizoen wilden binnenlaten, omdat de 'poor burghers' meenden het oorlogshandwerk zelf te kunnen opknappen. Daarover een hele tirade in het verhaal (no. 2) over Rotterdam. Boussu trachtte in de steden ten Oosten van Den Briel garnizoenen te leggen

in de eerste plaats beginnend met Rotterdam, welke stad zoals alle andere volstrekt geen garnizoen wilde binnenlaten en op geen enkele manier daartoe overgehaald kon worden, omdat de welvaart van deze stad geheel berust op het handelsverkeer van de kooplieden, waarvan de inborst de soldaat minder kan uitstaan dan enig ander ambachtsman ter wereld, immers, zijn naam verraadt dat zijn vermogen niet groot is, aangezien hij zich ermede tevreden stelt dat wat hem het kostbaarste van alle wereldse goederen moest zijn voor acht penningen te verkopen.

De aanwezigheid van de soldaat kan voor

de koopman, die zijn levensonderhoud geheel uit winst put, alleen maar de last veroorzaken van voortdurend in vrees te moeten leven voor beroving door de hand van de soldaat. Toen de burgers dan ook ontdekten dat deze krijgslieden zo dicht in de buurt van de stad kwamen, bevalen zij de poorten tegen hen te sluiten.

Misschien nog typerender spreekt de aversie van de beroepsmilitair van de burgers, 'das Zivil', in een passage, die over Zutfen handelt (no. 8). Ook Zutfen had geweigerd, de weinige soldaten, die in Gelderland te krijgen waren op het ogenblik van de aanmars van het Spaanse leger onder don Frederik (bij Morgan: Alva), als garnizoen in dienst te nemen. Op 12 november 1572 verschenen de Spaanse troepen voor Zutfen, artillerie schoot in korte tijd grote bressen in de wallen. Daarna volgde de bestorming: er was weinig tijd nodig, omdat de verdedigers in kundigheid tekortschoten:

door kostbare ervaring kwamen de arme burgers erachter, dat er een groot verschil bestaat tussen het leven in een lange tabberd met een pen in de hand en een pot bier, zittend bij een goed vuur, bezig met de becijfering van het aantal verdiende 'dollars' (= Thalers) in een koopmansreis, en het staan bij een open bres met één wang gevuld met kogels en de andere mishandeld (*boxed*) door het ondeskundig hanteren van zijn haakbus (*hargabusse*), vermoeid door het dagelijks in dekking kruipen, het dragen van zijn meubilair, gepijnigd door voortdurende angst voor zijn vijand, niet ten onrechte: toen het te laat was hadden zij al hun aardse goederen voor soldaten willen geven.

Wij willen hier niet verder op de teksten ingaan, waarvan niet kan worden aangenomen dat zij op eigen waarneming berusten, ook al kunnen zij details bevatten, die niet van elders bekend zijn. Bijvoorbeeld in het verhaal over Geertruidenberg (no. 14) de bijzonderheid, dat de Spaanse commandant over de wal ontsnapt en, hoewel in de rug gewond, over het water zwom naar het Karthuizerklooster (in het Engels: 'to sainte trossen cloyster')²⁶ en de

26. Merkwaardig is, dat deze verbastering van Karthuizerklooster niet op naam te stellen is van Morgan of zijn zegsman, maar blijkbaar overeenkomt met het plaatselijk gebruik. In een acte van 28 mei 1585, bewaard in het Archief Karthuizerklooster bij Geertruidenberg (RA, 's-Hertogenbosch), is sprake van 'den Sanctrosenclooster bi sente Gertrudenberghe'. Men kan de vorm 'Sainte trossen cloyster' als argument doen gelden, dat Walter Morgan aanwezig zou zijn geweest; Caldecott-Baird heeft dat niet gedaan, maar gaat uit van Engelse troepen onder Payet (Poyet). Over de ligging van het klooster behoeft geen enkele onzekerheid te bestaan, zoals Caldecott-Baird wél meent (150). Als men dit Karthuizerklooster dat van Raamsdonk zou willen noemen, zou men het Karthuizerklooster bij Amsterdam,

monniken aldaar waarschuwde zich met hun bezittingen uit de voeten te maken. Na een bepaald anti-papistische passage over het luxe-leven, dat de monniken daar hadden geleid, volgt de zeer exacte opgave, dat de prins van Oranje, die toen in Dordrecht was, op de tijding van de inname van Geertruidenberg zelf om 3 uur in de namiddag naar de stad kwam. Deze details zouden kunnen berusten op mededelingen van de commandant van de troepen, die de overval hebben gedaan, door Morgan Payet of Epayet genoemd (bij Arend, *Alg. Gesch. des Vaderlands*, II, v (1851) 304: Poyet). Uit het verhaal van Roger Williams blijkt (111), dat Poyet aan het gevecht bij Rammekens heeft deelgenomen, terwijl onder de ook aanwezige officieren Walter Morgan wordt genoemd. Payet en Morgan kunnen elkaar voor Rammekens hebben leren kennen.

Uit hetzelfde verhaal over Geertruidenberg zouden wij nog een merkwaardig voorbeeld van grimmige humor willen vermelden, dat wellicht juist voor zulk een tijd van oorlog typerend is en dat men ook in menig geuzenlied aantreft. Het gaat om het relaas betreffende het bezoek van de prins op de dag zelf of daags na de verrassing van de stad. De burgers, zo wordt hier verteld, begroetten de Prins met vreugde, maar aan die ontvangst werd door geen van het oude garnizoen deelgenomen, 'for they were discharged all before his coming by the passport of Harlem' zodat zijne excellentie te laat kwam om hen te bedanken voor de goede dienst hem bewezen door het in bezithouden van de stad in zijn afwezigheid. Met 'ontslagen met het paspoort van Haarlem' wordt bedoeld: het gehele garnizoen was over de kling gejaagd, zoals dat met het garnizoen van Haarlem was gebeurd na de inname door de Spanjaarden.

Nu komen wij tot de gebeurtenissen, waarbij Walter Morgan zeker aanwezig is geweest (Goes -6- en Rammekens -14-), of waarover hij uit de eerste hand inlichtingen heeft kunnen ontvangen (scheepsgevecht onder Rammekens -11- en dito op het verdronken land bij Reimerswaal -18-). Betreffende Goes deelt Walter Morgan mede, dat 't Seeraerts plan had een aanslag te doen op Antwerpen na geheime correspondentie met Antwerpse burgers, doch deze aanslag werd, toen de troepen al onderweg waren en met hun schepen tot 3 mijlen²⁷ van de stad gekomen waren van Antwerpse zijde herroepen; op de terugweg landde men bij Biezelinghe en trok vandaar voor Goes. In veel opzichten komen de vermelde feiten bij Williams en Morgan overeen, bijvoorbeeld zoutketen buiten de wallen van Goes die door de Goesenaren in brand werden gestoken om geen dekking te geven aan de belegeraars. Deze aanval gaf een weinig verheffend schouwspel te zien van gebrek aan samenwerking tussen de watergeuzen van 't Seraerts en de Engelsen. Deze laatsten misten hun bevelhebber 'Syr Humphrey Gilbert beinge in Flooshunge at physicke for hys fever'. Een dergelijke mededeling wijst mijns inziens op 'inside information' van de auteur. Het geheel liep mede door de stoutmoedige tocht van Mondragon met Spaanse hulptroepen, die van Bergen op Zoom bij laag water waadden tot Zuid-Beveland, op een fiasco uit. Merkwaardig is, dat terwijl de auteur over het algemeen zich geheel distantieert van gebeurtenissen, waarbij hij tegenwoordig is geweest, hij eindigt met zinnen in de eerste persoon meervoud:

nadat wij daar in een kamp gelegen hadden van 11 september tot 21 oktober (1572) hieven wij het beleg op en daar wij niet over voldoende schepen beschikten om ons in te schepen, verloren wij 200 van onze mannen bij de inscheping bij gebrek aan leiding, blootgesteld aan een aanval van de vijand.

vereeuwigd in Vondels Gijsbrecht, dan het Karthuizerklooster van Sloterdijk moeten noemen? Op de acte, aanwezig op het rijksarchief te 's-Hertogenbosch, was prof. dr. J. L. van der Gouw te Voorschoten zo vriendelijk mij te wijzen.

27. Een Duitse mijl: ca 7½ km. Vergelijk Friedrich Bruns - Hugo Weczerka, *Hansische Handelsstrassen*, Textband (Weimar, 1967) 47.

Een mededeling in deze vorm zou kunnen wijzen, in de eerste plaats op de aanwezigheid van de auteur vóór Goes en in de tweede plaats op zijn persoonlijke betrokkenheid bij de gebeurtenis.

In de beschrijving van de inneming van Rammekens treft de technische uiteenzetting van de wijze waarop Boisot, de nieuwe gouverneur van Vlissingen voor de prins, door een schijnaanval op Middelburg de verdedigers van die stad tot een uitval verlokte, waarbij dezen – volgens overeenkomst – hulp ontvingen van de helft van het garnizoen van Rammekens. Toen die helft door Boisot van haar basis was afgesneden, werd de aanval ingezet met ondermijning aan de zijde van Middelburg, waarbij blijkbaar van branders gebruik werd gemaakt, gezien de combinatie van tekst en tekening. Deze laatste – wij komen er nog over te spreken – is in verschillende opzichten één van de opmerkelijkste van de gehele reeks. Toen de uit Middelburg gevraagde hulp uitbleef, capituleerde Rammekens met zijn restant-bezetting van vijftig man tegen vrije aftocht naar Middelburg.

In zijn beschouwing over de scheepstrijd ter hoogte van Rammekens, 3 april 1573 (no. 11), begint de schrijver met een uiteenzetting over de wijze waarop hij, hoewel hijzelf in zoverre partijdig is, omdat hij in dienst van de prins staat, toch de waarheid van beide zijden tracht te vertellen,

voorzover hij die kan te weten komen van hen die het meeste geloof verdienen dat zij in die zaken de waarheid vertellen, waarbij hij dag, maand en jaar van de acties in acht neemt.

Toch is hij van de chronologische volgorde afgeweken om de daden van Alva te vervolgen: daarom gaat de beschrijving hoe Alva (lees: don Frederik) het meesterschap over het Haarlemmermeer verkreeg, 1 juni 1573, vooraf aan 'this noble piece of service done by captain Woorste, admiral of the prince', 3 april 1573. Het feit, dat de Spanjaarden overal, behalve op het Haarlemmermeer, te water tegen de prins het onderspit hadden gedolven, deed Alva besluiten tot een maritieme actie tegen Vlissingen en Den Briel door een vereniging tot stand te brengen tussen 22 grote schepen van Spanje en Sluis enerzijds en de vloot van Antwerpen anderzijds. De eerste vloot wist met weinig schade Vlissingen te passeren en ging daarna veilig voor anker onder bescherming van het de Spaanse zijde houdende Rammekens. Toen de Vlissingers weer binnengelopen waren, kwamen hun kapiteins om advies bij hun doodziek liggende admiraal, kapitein Worst. Deze hield vanaf zijn bed een toespraak waarin hij hen lafaards noemde en ze ried liever nu te vechten, nu de vijandelijke vloot nog maar 22 schepen telde, dan te wachten tot na de vereniging met die van Antwerpen. Het plan de campagne behelsde de verdeling van de scheepsmacht van de prins in tweeën: de kleinere schepen (heuden, vlieboten en galeien) zouden aanvallen van Veere uit en de grote schepen van Vlissingen uit met het volgende getij. Na hun vertrek had de zieke admiraal rust noch duur ('thought every hour a month'). Op de tijding, dat met de vloed de schepen onder zeil waren gegaan, liet hij zich, na zich aangekleed te hebben, in een kleine pinas²⁸ met 12 riemen langs de kust roeien onder Rammekens aan boord van zijn eigen heude (hwy), die van Veere kwam met de andere kleine schepen en gaf, snelle zeiler als deze was, aanwijzingen aan de andere schepen. Zijn aanwezigheid verwekte grote vreugde. Dichtbij de Spaanse schepen gekomen 'commanded the drums and trumpets to sound a charge' (kan bij deze 'charge' het 'Wilhelmus' zijn gespeeld? Godevaart van Haecht geeft de eerste vermelding in december

28. Pinas: zekere soort van klein zeilschip, lang en smal, en met vierkante achtersteven, met twee of drie masten, en dat ook geroeid kan worden, zie *WNT*, XII, i (1931) kol. 1880, in voce, sub 1.

1573: II, 274)²⁹. Daar een groot deel van de officieren van de Spaanse schepen aan wal was, kwam van de verdediging weinig terecht: veel schepen gingen verloren. Weinige dagen later stierf kapitein Worst.

De laatste episode van het kroniekje betreft het gevecht te water bij Reimerswaal. Men doet goed zich door de publicatie van Caldecott-Baird niet te laten misleiden, omdat een verkeerde tekening no. 11 (scheepsgevecht bij Rammekens) bij deze tekst is terechtgekomen. In zijn samenvatting (165) schrijft Caldecott-Baird over een succesvolle poging van de Spanjaarden om Middelburg van het nodige te voorzien en over een voor hen noodlottige terugvaart naar Antwerpen. Het lijkt mij, dat zulk een verloop uit de woorden van Walter Morgan niet valt af te leiden: reeds dadelijk bij het vertrek uit Lillo vloog het schip van de Spaanse admiraal met 400 matrozen en soldaten bij ongeluk in de lucht, terwijl de kleine schepen der Spanjaarden, die van Bergen-op-Zoom vertrokken een nederlaag leden tegen de geuzenvloot onder Boisot op het verdronken land ten zuiden van Reimerswaal. Bovendien werd aan de vloot bij de terugtocht naar Antwerpen nog verlies toegebracht, terwijl een aantal van de kleinere schepen de Brabantse wal bij Bergen-op-Zoom wist te bereiken. Roger Williams geeft een zeer gedetailleerd verslag van dezelfde gebeurtenis, waarbij het belangrijk is, dat hij aan Spaanse zijde heeft meegevochten en er ternauwernood het leven heeft afgebracht. Caldecott-Baird argumenteert, dat deze slag zich moet hebben voorgedaan in het begin van 1574, en niet een jaar eerder zoals Morgan aangeeft. De datum van Morgan, 28 januari 1573, volgt echter de Boodschapsstijl en is herleid dus 28 januari 1574. De mededeling van Caldecott-Baird, dat Walter Morgan aan de strijd deelnam, berust op een andere episode, waarin een succesvol secours voor Middelburg verhaald wordt, maar Roger Williams voegt daaraan toe, dat deze hulpexpeditie der Spanjaarden bij Walcheren aankwam vier dagen na de verovering van Rammekens (4 augustus 1573)³⁰. In het verhaal van Morgan wordt nog melding gemaakt van de vrees van het scheepsvolk op de Spaanse schepen voor de Vlissingers 'whose accustomed use is to take greater pleasure in a spoonful of Spanish blood than in a bagful of Dollars' (Thaler, daalder).

Ten slotte willen wij nog aandacht besteden aan de achttien pentekeningen³¹, waardoor het handschrift van Walter Morgan zich onderscheidt. Gelukkig kunnen wij iets verder gaan dan ze 'delightful' te noemen, zoals Rowse gedaan heeft. Vóór hem had Oman aandacht aan die tekeningen geschonken. Hij vermoedt, dat Morgan een schetsboek of iets dergelijks van zijn verblijf in de Nederlanden heeft teruggebracht en dat de daarin opgenomen schetsen als voorbeeld en uitgangspunt hebben gediend voor de illustraties van zijn kroniekje. Oman meent namelijk, dat topografische bijzonderheden: kerken, kerktorens en dergelijke inderdaad de werkelijkheid weergeven en niet op fantasie berusten. Daarna doet hij een artistieke

29. Volgens E. T. Kuiper moet het Wilhelmus dateren van vóór 1572, waarschijnlijk 1570 of 1571. Het lied 'Ras seventien provincen' (1572) heeft als wijsaanduiding 'Wilhelmus van Nassouwe', zie *Het Geuzenliedboek*, II (Zutphen, 1925) 324 vlg. Indertijd heeft E. Smedes in een kort artikel in het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LVII (1942) 177-182 gewezen op de 'Vroege populariteit van het Wilhelmus op de vloot', als zou kunnen blijken uit een Amsterdams vonnis van 1 december 1574, vergelijk *ibidem*, LVI (1941) 374.

30. Het verhaal betreffende de scheepsstrijd bij Reimerswaal bij Roger Williams, *The Actions of the Low Countries*, 113-117; het tweede verhaal betreffende een voor de Spanjaarden gelukkig verlopen ravitaillering van Middelburg, gevolgd door een nederlaag van hun schepen op de terugtocht naar Antwerpen, *ibidem*, 105-111.

31. I would like to acknowledge my debt to the Warden and Fellows of All Souls College, Oxford, for granting me permission to publish some of the drawings from the manuscript no. 129, preserved at Codrington Library.

beoordeling van het werk volgen, die hierop neerkomt, dat hij Morgan op zijn best vindt als tekenaar van personen en dieren, maar dat hij op zeer gespannen voet staat met de perspectief en een voorstelling van een plein of markt (bijvoorbeeld Naarden, executie in Haarlem) een zeer primitieve indruk maakt. Ook zijn architectuur vertoont, mede door een gebrekkig perspectief, een weinig solide indruk. Ook komt dezelfde primitiviteit tot uiting in de grootte van de personages, die of zij nu vooraan in het tafereel staan, of op enige honderden meters afstand, vaak nagenoeg even groot zijn. De belangrijke figuren, Alva, Oranje en dergelijke zijn vaak groter afgebeeld dan hun medemensën. Ook wijst Oman nog op de roerende omstandigheid, dat koeien en melkende boerenmeiden zich van het krijgsgedruis niets aantrekken en in het aangrenzend weiland rustig voortgaan met hun vredelievende bezigheid van grazen en melken³².

Maar wij willen liever andere vragen over deze tekeningen stellen. Waarop berusten ze; zijn ze betrouwbaar? Nemen wij nu de eerste tekening: de inneming van Den Briel: een militaire afdeling, blijkbaar met opzet van een schijnbaar grotere sterkte dan zij in werkelijkheid kan hebben gehad (hierover geeft de tekst bijzonderheden), rukt op van rechts beneden naar links midden, twee stukken geschut zijn tegenover de wallen van Den Briel opgesteld en zijn in actie. De ruiter, rijdende op de flank van de soldaten zal ongetwijfeld Lumey uitbeelden. Voor de kust zes schepen en een paar bootjes, vijf schepen met prinsenvlaggen, één vertoont in top een vlag met het St. Andrieskruis, doch aan de achtersteven een prinsenvlag³³. In de stad onder andere een kerk met een zeer tuitelige toren, die een zwakke gelijkenis vertoont met de St. Catharina. Het merkwaardige van de voorstelling is, dat ze een herinnering wekt aan een reeds vroeger geziene afbeelding. De herinnering blijkt uit te gaan naar de prent over Den Briel van het bekende prentwerk van Frans Hogenberg. Bij nadere beschouwing is de overeenkomst vaag. Enkele details kloppen op merkwaardige manier: de beide mannetjes die hun hellebaarden als het ware kruisen. Hoewel anders gewend vindt men ook hier de bevelhebber te paard, voorzien van het bijschrift Lum(ey). Er is echter een belangrijk verschil. De (Brielse) Maas ziet men bij Morgan rechts, bij Hogenberg links. In zoverre zijn tekening en prent elkaars spiegelbeeld, zodat het voorbeeld van Morgans tekening in dat opzicht overeenkomt met de plaat van Hogenbergs gravure. Dat voorbeeld moet daarom op een andere faze teruggaan: een schets, een tekening, die eveneens als voorbeeld kan hebben gediend voor de prent van Hogenberg. Op de historische betrouwbaarheid van de afbeelding van Den Briel bij Morgan behoeft hier verder nauwelijks te worden ingegaan: er is geen aanwijzing, dat Morgan Den Briel en nog minder de inneming daarvan op 1 april 1572 heeft gezien. Noch Morgans tekening, noch de prent van Hogenberg geeft een juiste voorstelling: de haven van Den Briel mondt volgens de plattegrond van Jacob van Deventer ten noorden van de stad uit, hier en bij Hogenberg aan de zuidkant, maar de oriëntering van Den Briel is bij Morgan juist, bij Hogenberg is de Maas op de afdruk van de plaat juist aan de verkeerde kant gekomen. Hoewel het model van de toren van St. Catharina wel enigszins gelijk, geeft Hogenberg een veel beter verantwoorde weergave van het stadje als geheel. Nu wij eenmaal op deze verhouding Morgan-Hogenberg attent zijn geworden, vallen meer van dergelijke gevallen te constateren.

De verrassing van Rotterdam laat bij vergelijking met Hogenberg dat spiegelbeeld eigenlijk

32. Oman, 'Walter Morgan's Illustrated Chronicle', 2-3.

33. In werkelijkheid was de vloot van Lumey vóór Den Briel 26 schepen sterk, zie de meest recente beschouwing over de inneming van de stad en de sterkte van de troepen der Watergeuzen (waarbij als kern een kleine macht van Waalse huurtroepen van 200 man) in J. C. A. de Mey, *De Watergeuzen en de Nederlanden 1568-1572* (Amsterdam-Londen, 1972) 90-99.

niet zien. Er is een zekere overeenkomst, alleen is het punt vanwaar uit de toeschouwer naar de stad kijkt enigszins verschoven. Wel wil ik hierbij aantekenen, dat een andere gravure, gereproduceerd in H. E. Greve, *De tijd van den Tachtigjarigen Oorlog in beeld* (Amsterdam, 1908) 35, en daar aangeduid als 'anonieme Duitse gravure' juist wat het gezichtspunt van de toeschouwer betreft, meer met de tekening van Morgan overeenkomt.

In de tekening betreffende de aankomst van de prins voor Bergen is ook min of meer een spiegelbeeld te zien van het beleg van Bergen bij Hogenberg. Bij de uittocht van Lodewijk van Nassau met zijn troepen uit Bergen is de gelijkenis met de prent van Hogenberg opvallend. Merkwaardig is, dat op de prent, behalve Bergen ook Mechelen is aangegeven en dat dit Mechelen haast het spiegelbeeld lijkt te vormen van Bergen bij Morgan. Ook ten aanzien van Zutphen valt te constateren, dat het gezichtspunt op de stad bij Morgan wat anders ligt dan op de prent van Hogenberg. Een duidelijker voorbeeld van spiegelbeeld vormt de voorstelling van de moord van Naarden (tegenover elkaar staan twee hoge huizen op de voorgrond rechts, een stadspoort links, bij Hogenberg omgekeerd). Ook van verschillende andere tekeningen van Morgan en van prenten van Hogenberg vallen dergelijke overeenkomsten en tegelijk verschillen te bespeuren. Er moet dus op een of andere wijze een samenhang bestaan tussen verschillende tekeningen van Walter Morgan en de prenten van Frans Hogenberg. Aangezien wij van Walter Morgan ten aanzien van zijn tekst weinig en ten aanzien van zijn tekeningen eigenlijk niets weten, willen wij nu de figuur van Frans Hogenberg bekijken.

Ook over hem weten wij weinig, maar uit de literatuur kan wel iets over hem worden opgediept. Ruim 100 jaar geleden heeft Frederik Muller³⁴ een opsomming gegeven van de historieprenten van Fr. Hogenberg, die tezamen als 'het prentwerk' plegen te worden aangeduid. Fr. Hogenberg werd vóór 1540 te Mechelen geboren, hij is in het laatst der jaren zestig vanwege zijn godsdienstige overtuiging uitgeweken. Hij kan in 1568/9 in Engeland geweest zijn³⁵, maar heeft zich in 1570 in Keulen gevestigd, waar hij volgens de overlevering in 1590 is overleden. Zijn grote naam dankt hij als graveur en uitgever aan het prentwerk, dat in een aantal seriën op verschillende tijden is verschenen. De prenten, die ons hier bezighouden, maken deel uit van serie 6. De prenten die betrekking hebben op de Nederlanden zijn later opgenomen in de *Leo belgicus* van Aitzinger (drukken 1583, '85, '88, '95 en 1605), in de zonder naam en wetenschap van de auteur in 1596 te Neurenberg uitgegeven Duitse vertaling van E. van Meterens *Belgische Historie* later nog in de *Nassausche Oorloghen*, etc. van Wilh. Baudartius van Deynse. Daarnaast is zijn naam naast die van Joris Bruin verbonden aan het grote meerdelige werk *Civitates orbis terrarum* (in de regel aangeduid als: Braun en Hogenberg): stedenplattegronden voor een deel teruggaand op Jacob van Deventer, die gedeeltelijk ook ten grondslag liggen aan plattegronden in de eerste Plantijn-uitgave van Guicciardini's *Descrittione di tutti i Paesi-Bassi* (1581).

Ook aan enkele titelbladen van andere Plantijn-uitgaven heeft Fr. Hogenberg medewerking verleend. J. Denucé heeft uit de rekeningen in het Plantijn-archief aangewezen, dat Plantijn geregeld voor zijn boekhandel niet alleen exemplaren der *Civitates* in het Frans en Latijn van Fr. Hogenberg te Keulen, vaak via Abraham Ortelius betrok, maar ook 'Slachtboeken',

34. *De Nederlandsche geschiedenis in platen*, etc., I (1863-1870) 39 vlg., no. 413 (beneden aangeduid als FM I), vgl. dezelfde in *De Navorscher* (1860) 21 vlg.

35. Op grond van prenten, die hij in Engeland moet hebben gemaakt neemt Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*, XVII (1924) 306 b, F. Hogenbergs verblijf aldaar, ca. 1568, als vaststaand aan, hierin volgt hem L. Voet in zijn *Inleiding bij Frans Hogenberg, De Tachtigjarige Oorlog in prenten* ('s-Gravenhage, 1977) 5. Voorts: Arthur M. Hind, *Engraving in England in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. A Descriptive Catalogue with Introductions*, I, *The Tudor Period* (Cambridge U. P., 1952) 64 vlg.

waarmede het prentwerk van Hogenberg wordt bedoeld³⁶. Wij zouden nu graag weten, hoe Fr. Hogenberg aan zijn prenten is gekomen, waarvan de accurate uitvoering door verschillende auteurs is geprezen. S. Muller Fz.³⁷ heeft indertijd aangetoond, hoe Hogenberg zijn prent over de slechting van de Vredenburg te Utrecht (1577)³⁸ op grond van allerlei inlichtingen: prenten, ter plaatse gemaakte tekeningen, verhalen, officiële mededelingen, heeft vervaardigd. De kwestie van de 'Vorlagen' van Hogenberg is ook behandeld door J. G. de Brouwere, 'Een oorlogsreportage in de 16e eeuw'³⁹. De Brouwere neemt aan, dat Hogenberg berichtgevers heeft gehad:

De exacte juistheid van de weergave van vestingen leert ons veel meer aangaande de conscientieuze werkmethodes van Frans Hogenberg: die moest buitengewoon bekwame observateurs hebben, daar zijn vestingopnamen overeenkomen met deze die van de hand van militaire architecten bewaard bleven.

Uiteraard kunnen de tekeningen van Morgan niet het voorbeeld van Hogenberg geweest zijn: dan zouden wij ze niet bezitten. Maar beide kunnen op een vroeger voorbeeld teruggaan, zelfs zouden vroegere tekeningen van Morgan materiaal voor Hogenberg hebben kunnen leveren (wij weten daarvan niets). De onbeholpenheid van bepaalde elementen van de tekenkunst van Morgan behoeven daarvoor geen bezwaar te zijn. Zoals S. Muller Fzn. constateerde, zorgde Hogenberg wellicht alleen voor de sierlijkheid der executie.

Ten slotte willen wij nog aandacht besteden aan vier van Morgans tekeningen: de zesde, beleg van Goes, de elfde: slag op de Schelde bij Rammekens, de achttiende: slag bij Reimerswaal, de veertiende: Boisot neemt fort Rammekens. Wij moeten van de elfde en achttiende tekening constateren, dat deze tekeningen in de publicatie van Caldecott-Baird (en evenzo in de daarop gevolgde Nederlandse vertaling) van plaats zijn verwisseld. Dat volgt alleen al uit vergelijking van de tekening en de daarbij behorende teksten. Van al deze episodes, behalve het beleg van Goes, bestaan ook prenten van Hogenberg, die echter maar geringe overeenkomst vertonen met de tekeningen van Morgan. Het beleg van Goes was stellig geen feit van betekenis, waardoor het ontbreken daarvan in Hogenbergs prentwerk verklaard wordt. Zoals reeds vermeld werd, moet Walter Morgan zelf bij de strijd voor Goes betrokken zijn geweest. Misschien heeft die persoonlijke betrokkenheid Morgan ertoe gebracht dit 'tafereel' in zijn kroniekje in te lassen. De tekst zegt daarover niets, wij wezen alleen op de merkwaardige overgang van het relaas in de eerste persoon meervoud. De tekening vertoont één zeer in het oog springende fout. De haven van Goes schijnt, in plaats van met de Oosterschelde, in verbinding te staan met de Westerschelde: vergelijk ook de plattegrond van Van Deventer. Toch is het mogelijk – ook Caldecott-Baird heeft dat geopperd (44) – dat de windroos niet georiënteerd is, waardoor noord zuid geworden is en omgekeerd. Een extra-aanwijzing in die richting kan worden toegevoegd. De riviermond, die wij aanvankelijk voor de Westerschelde hielden, is op de tekening aangeduid als *Scaldis fluvia*(!). In de zestiende eeuw werd Scaldis nog uitsluitend voor de Oosterschelde gebruikt. Ook Morgan doet dat. Op de tekeningen elf en achttien wordt, wat wij Westerschelde plegen te noemen, aangeduid met

36. J. Denucé, *Oud-Nederlandsche kaartmakers in betrekking met Plantijn*, I (Antwerpen, 1912) 282, 294-298.

37. 'Specklin's afbeeldingen in Hogenberg's Prentwerk', *Oud-Holland*, XXIX (1911) 171-178.

38. FM I 413¹⁶⁶.

39. In: *Bibliothèques et Musées de Belgique*, XXXIII, ii, 156. Een overdruk is aanwezig in de Bibliotheek van het Rijksmuseum.

Honte. Men dient er natuurlijk mede rekening te houden, dat Walter Morgan Goes alleen van de buitenzijde kan hebben waargenomen, maar ook dan nog valt de gelijkenis van de tekening niet te roemen. De Maria Magdalenakerk, die toen nog veel meer dan nu het profiel van het stadje moet hebben beheerst, maakt een povere indruk. De elegante dakruiter, die wij kennen, dateert weliswaar pas van 1620, na de brand van 1618, maar zowel Jacob van Deventer als Christiaan Sgroten laten een vieringstorentje zien, de daarachter weergegeven grotere toren kan alleen de te groot uitgevallen rechte toren van het stadhuis voorstellen, destijds met een spits gedekt⁴⁰. Wat wel merkwaardig is zijn 'the orchards', die Morgan nog uitvoerig heeft aangegeven: dit zou een aanwijzing zijn, toen reeds voor fruitteelt, waarover verder eigenlijk niets bekend is⁴¹.

Wij gaan nu over tot twee voorstellingen van strijd te water. Eerst de scheepsstrijd bij Rammekens. De tekening vult de tekst vrij aardig aan. Ook hier staat een windroos, die geheel verkeerd wijst, maar verder ziet men de kust van Walcheren van Vlissingen tot Arnemuiden. Van Veere is kennelijk het groot aantal kleine geuzenschepen afkomstig; verschillende van de kleine schepen zeilen niet alleen, maar worden ook geroeid als de pinas van kapiteit Worst. De prent van Hogenberg (FM 413¹³²) vertoont enige gelijkenis, maar kennelijk heeft Hogenberg nog over andere informatiebronnen beschikt, aangenomen, dat hij een 'Vorlage' van Walter Morgan gekend heeft.

Nu de slag op de Schelde bij Reimerswaal. Ook hier bestaan zo grote verschillen tussen de tekening van Morgan en de prent van Hogenberg (FM 413¹⁴²). De Spaanse opzet was de voorziening van het belegerde Middelburg met proviand, munitie en waarschijnlijk verse troepen. Van deze mislukte expeditie laat de tekening eigenlijk alleen een onderdeel zien. Verschillende kleine Spaanse schepen bevinden zich op het verdronken land (ten zuiden van Reimerswaal) en die schepen zijn in gevecht gewikkeld met eveneens kleine geuzenschepen: zij worden aangetast, veroverd of vernietigd. Hogenberg laat een beeld zien van het grotere geheel: ook de grote schepen verschijnen bij hem ten tonele en wellicht nadert hij daarbij dichter het relaas van Roger Williams.

De laatste tekening, die wij ter sprake willen brengen, is de inneming van Rammekens. Hiervoor bestaat geen corresponderende prent van Hogenberg, al ontbreekt het wapenfeit niet in zijn zesde reeks (FM 413¹³⁵). Bij Morgan is de kustlijn van Vlissingen tot Rammekens stellig mistekend, maar bijzonder aantrekkelijk is de plattegrond van Vlissingen, en wellicht ook die van Rammekens. Vergelijken wij de plattegrond van Vlissingen met die van Jacob van Deventer (1545?), dan valt op, dat de bastionnering van de stad sindsdien aan de oost- en noordzijde (sinds 1572 tegenover Middelburg zeer actueel geworden) begonnen is⁴². De op

40. *Kunstreisboek voor Nederland* (1960) 451 vlg., vergelijk nog W. S. Unger, 'De Maria Magdalenakerk te Goes', *Oudheidkundig Jaarboek* (1946) 1 vlg.

41. W. J. Sangers, *De ontwikkeling van de Nederlandse tuinbouw tot het jaar 1930* (Zwolle, 1952) 40 (betreft de vijftiende eeuw). – Misschien hadden die boomgaarden een andere betekenis voor Walter Morgan. Williams meldt in *The Actions of the Low Countries*, 71, dat Captain Morgan met zijn mannen in een boomgaard postvatte. Alleen komt die mededeling in de beschrijving van het eerste beleg van Goes!

42. Mogen wij Émile Ouverleaux geloven, dan is met de plattegrond van Vlissingen iets bijzonders aan de hand. Hij schrijft in de 'Postface', 1b, toegevoegd aan de *Atlas des villes de la Belgique au XVIe siècle*. *Plans du Géographe Jacques de Deventer* (Brussel, 1884-1924), dat Jacob van Deventer reeds in 1545 aan zijn serie plattegronden werkte, 'car nous trouvons cette date (MDXLV) sur son plan de Flessingue, mis au net dans le volume CC 20 de la Bibliothèque de Madrid. Disons en passant que c'est l'unique plan qu'on trouve daté dans toute son oeuvre'. Indien juist, zullen wij deze datum voor de 'minuut', hierbij afgebeeld (de in Middelburg berustende 'Minuten' der Zeeuwse steden, destijds gereproduceerd, zijn

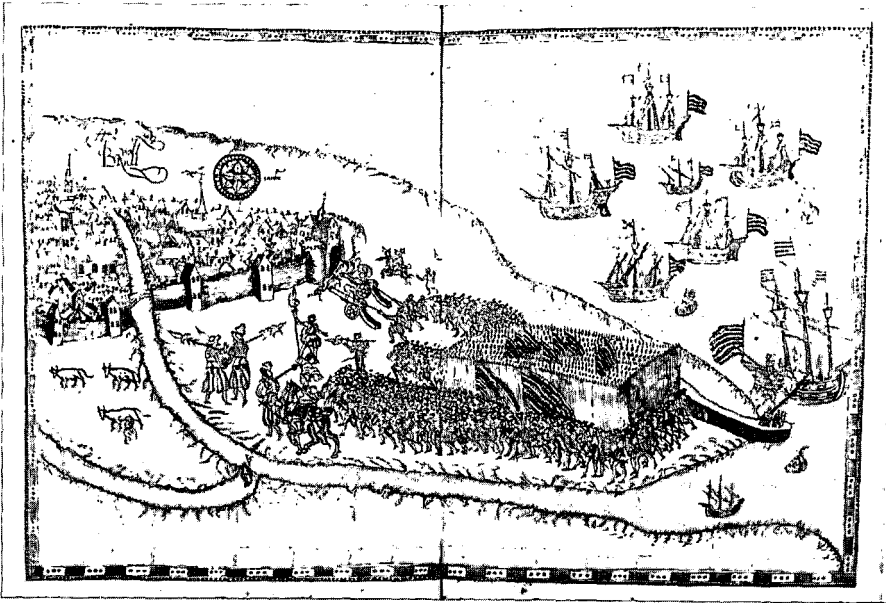
de tekening voorkomende windroos wijst opnieuw onjuist. Met de fortificaties van Vlissingen is de militair Morgan kennelijk goed op de hoogte: legenda verwijzen met letters naar een aantal details, die echter op de plattegrond van de stad niet zijn opgenomen. Ook de plattegrond van Rammekens maakt een betrouwbare indruk. Men dient daarbij te bedenken, dat het tegenwoordige Rammekens slechts een overblijfsel is van een grotere versterking. Typerend zijn de 'kalebasflesjes', een geuzenembleem⁴³, op de beide prinsenvlaggen bij Vlissingen. Vóór Rammekens liggen twee branders, die, volgens de tekst, wachthuizen in brand staken. Rammekens is verder voorgesteld op het ogenblik, dat de bezetting, die het fort heeft overgegeven, afmarcheert naar Middelburg.

Hoewel ons uit het kroniekje, waarvan wij nu de oorspronkelijke tekst, tezamen met de aantrekkelijke pentekeningen, in een betrouwbare uitgave ter beschikking hebben gekregen, geen feiten bekend worden, die onze wetenschap over 1572 en 1573 ingrijpend wijzigen, dient de verschijning in druk toch een verrijking genoemd te worden. Tekeningen en tekst kunnen toch hier en daar bijzonderheden vermelden, die ons van elders niet bekend zijn. Met erkenning van die betekenis dient men zich toch te hoeden voor het vervallen in overdrijving in de trant van Geoffrey Parker. Deze verdienstelijke historicus, aan wie wij de meest recente mij bekende behandeling van de Opstand danken, *The Dutch Revolt*, komt tot de opzienbarende mededeling, dat de beste verslagen van de oorlog van deze tijd (dat is Parkers zogenaamde Second Revolt, 1569-1576), geschreven zijn door twee Engelsen: Roger Williams en Walter Morgan. Voor Williams voor mijn part, maar voor Walter Morgan is dat stellig te veel eer⁴⁴.

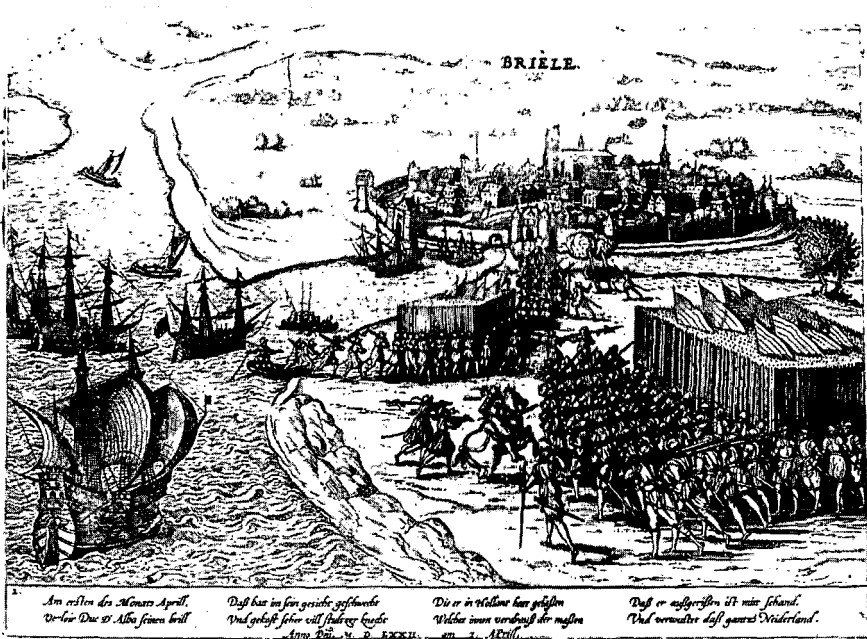
evenzeer op 17 mei 1940 verloren gegaan) ook mogen aannemen. Voor vergelijking komen ook nog in aanmerking plattegronden van Vlissingen en Rammekens, voorkomend op de *Zelandiae descriptio*, toegeschreven aan Antoon van den Wijngaerde en waarvan de beide plattegronden bovengenoemd door J. van Beylen gedateerd zijn, respectievelijk vóór 1548-1549 en niet vóór 1547-1548. Zie '*Zelandiae Descriptio*. Een merkwaardige tekening van het eiland Walcheren en de visserij op de Noordzee in de zestiende eeuw', in: *Mededelingen van de Marine Academie van België*, X (1956-1957) 81-114.

43. Vergelijk E. T. Kuiper, *Het Geuzenliedboek*, bezorgd door P. Leendertz Jr., II (Zutphen, 1925) afbeelding tegenover de titel en 351, A (1581).

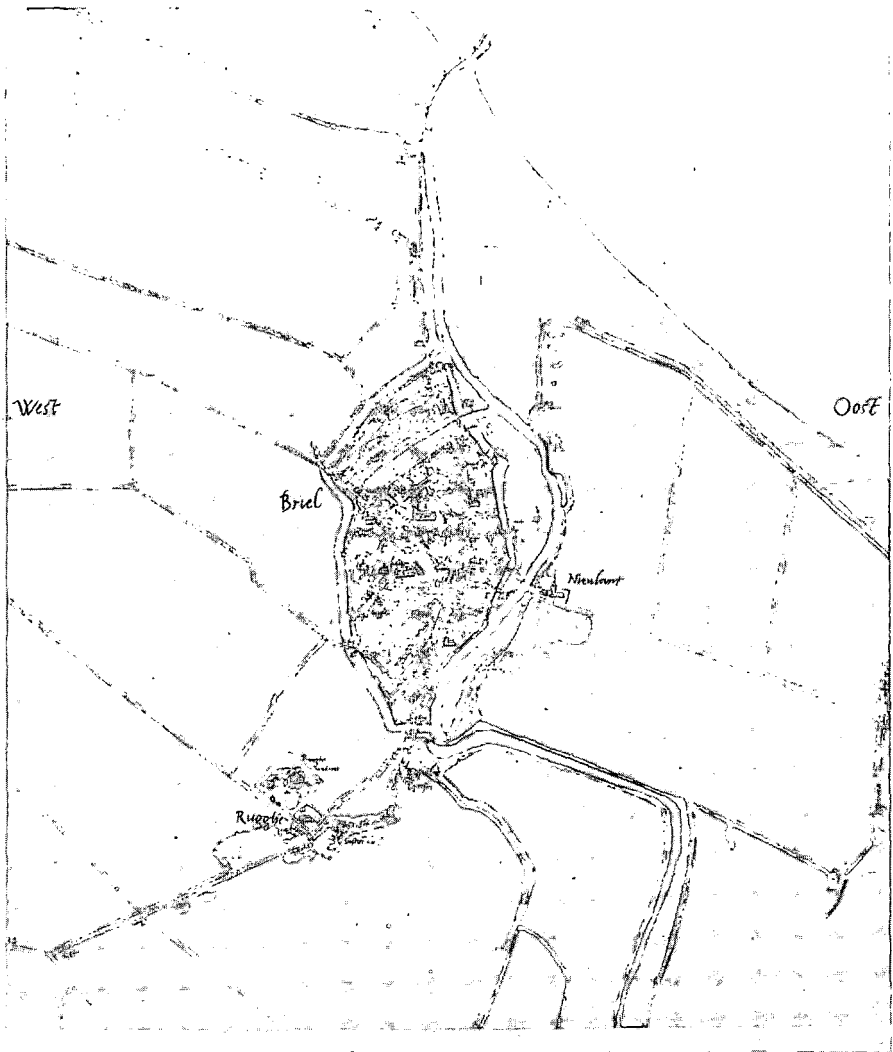
44. G. Parker, *The Dutch Revolt* (Londen, 1977) 295.

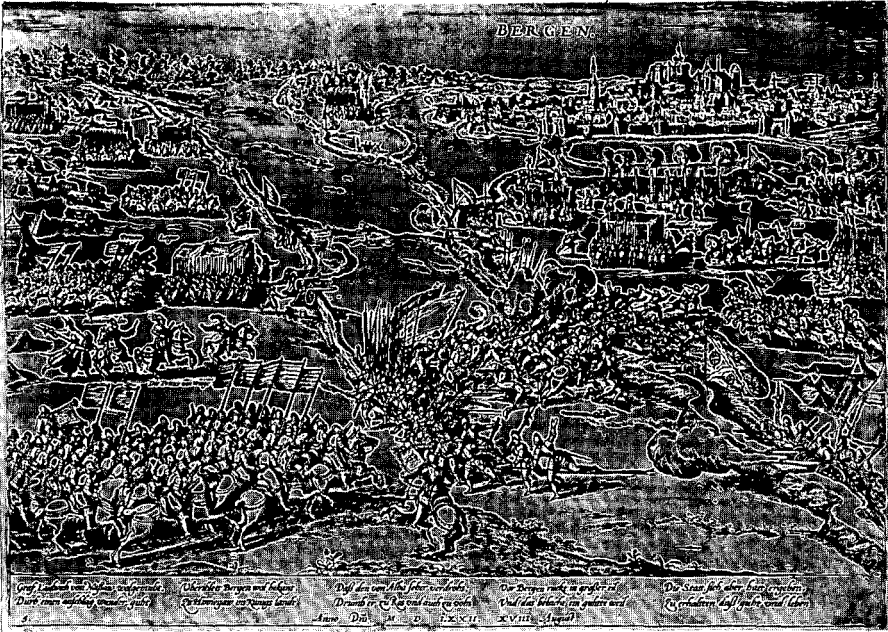
1. De verrassing van Den Briel op 1 april 1572, door Morgan.

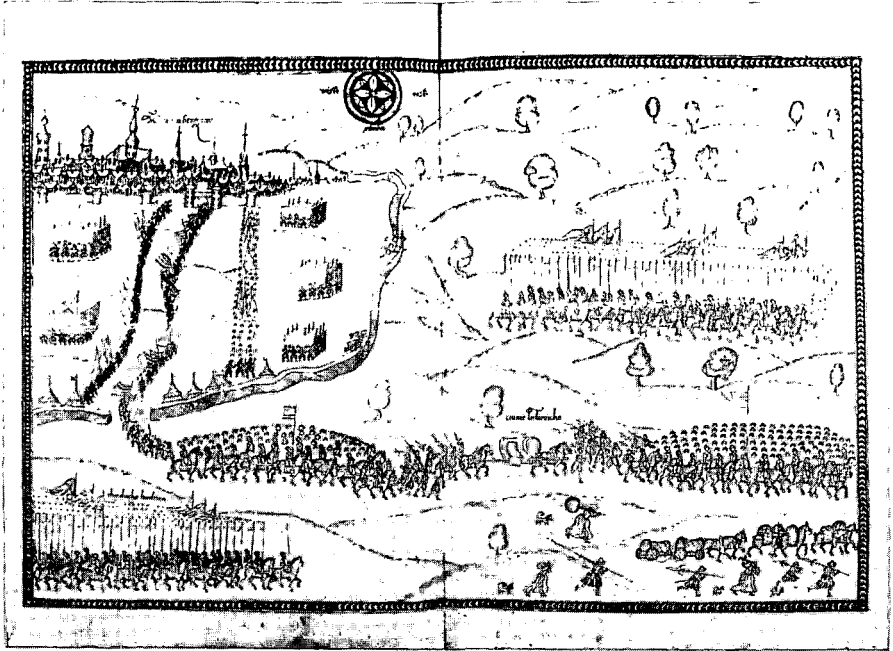
2. De verrassing van Den Briel op 1 april 1572, door Hogenberg.

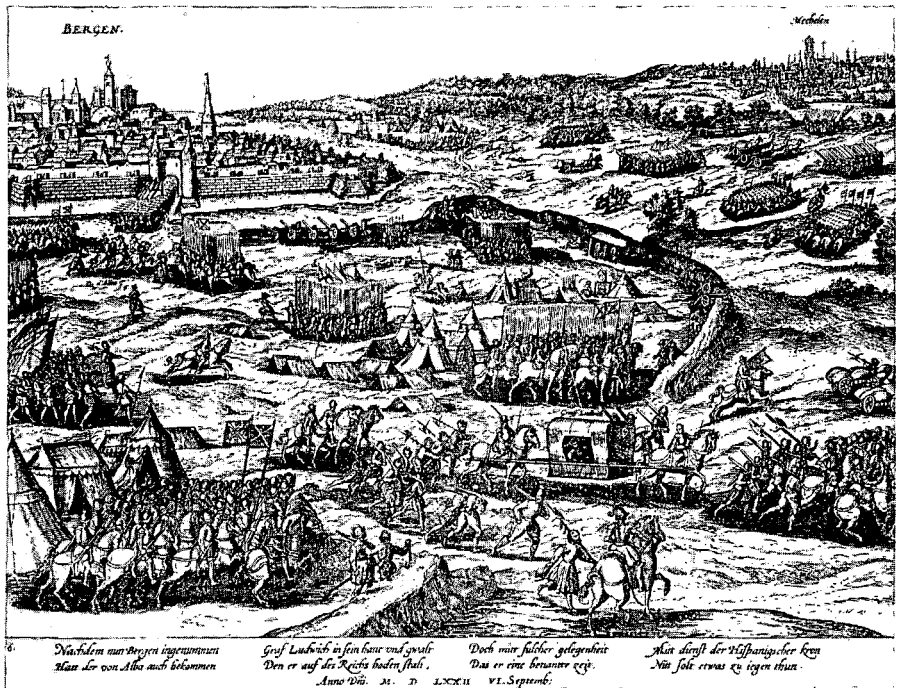
3. Plattegrond van Den Briel en omgeving, omstreeks 1550 door Van Deventer.

7. Bergen, door Alva belegerd, 18 augustus 1572, door Hogenberg.

8. Bergen, vertrek van Lodewijk van Nassau op 6 september 1572, door Morgan.

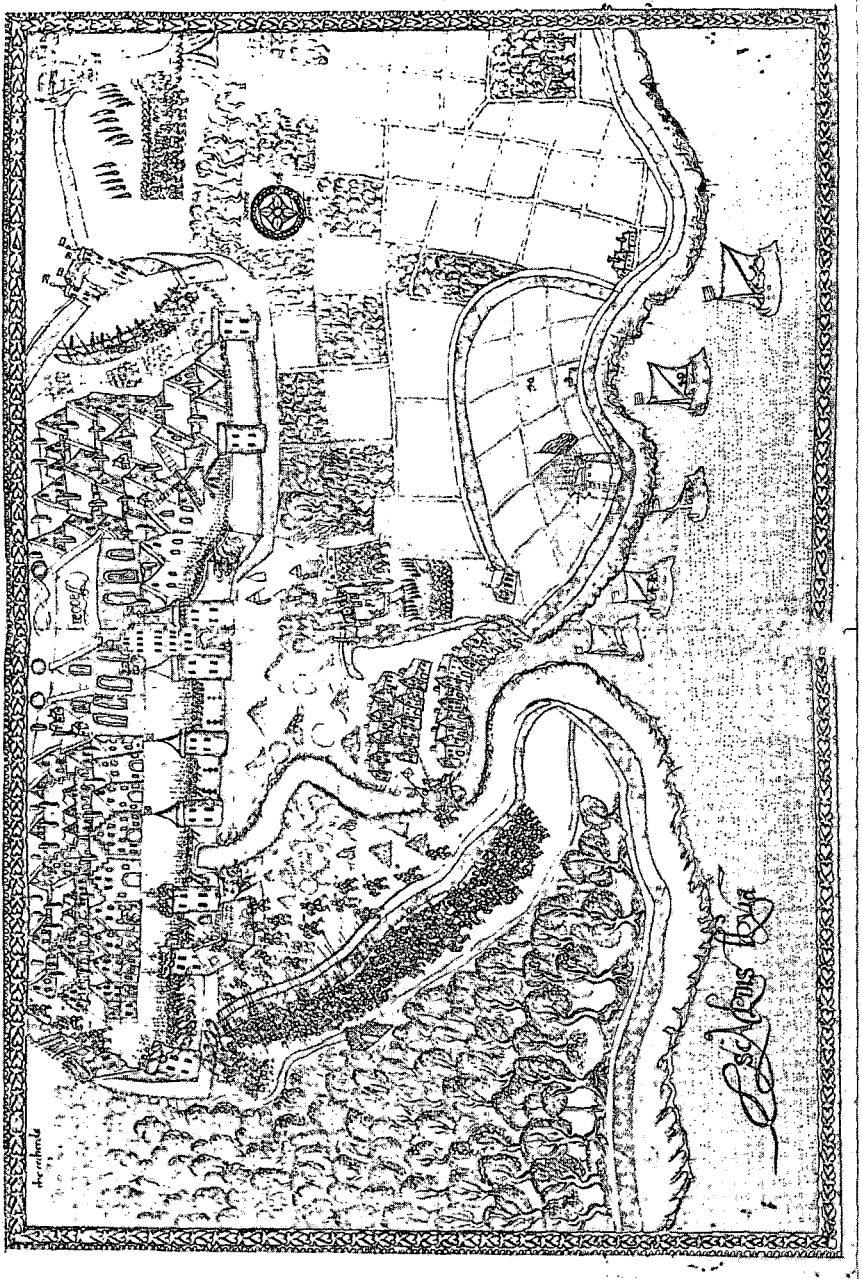
9. Lodewijk van Nassau vertrekt uit Bergen, 6 september 1572, door Hogenberg.

10. Moord te Naerden door de Spanjaarden, 30 november 1572, door Morgan.

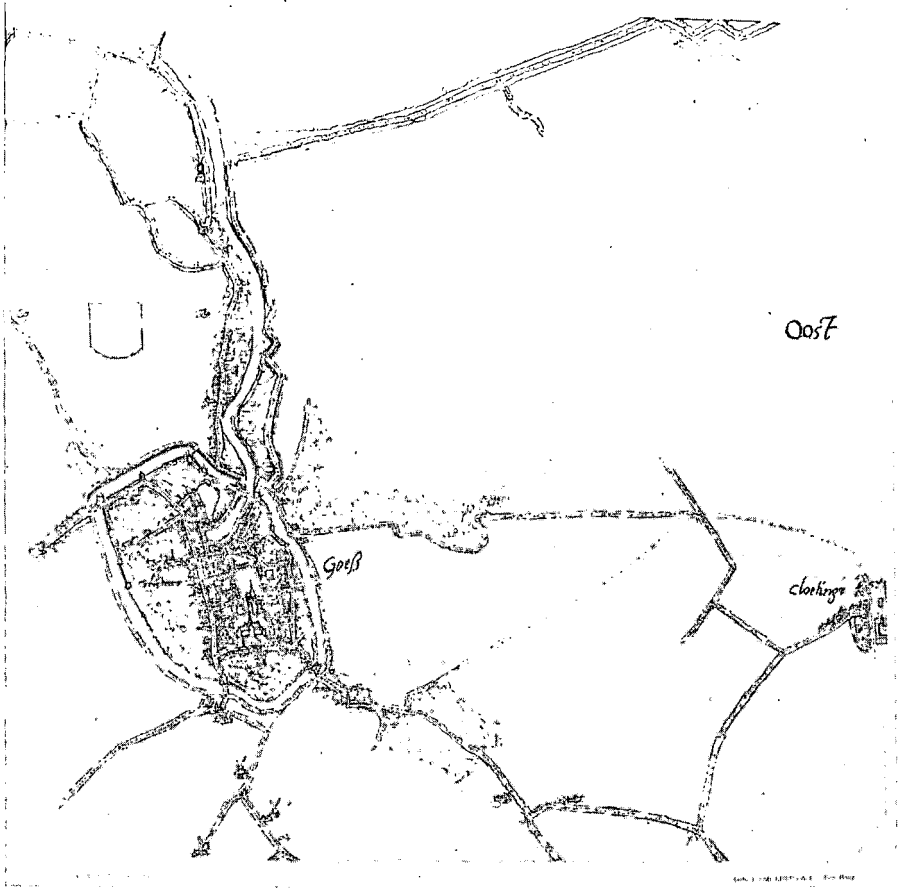
11. Moord te Naerden door de Spanjaarden, 30 november 1572, door Hogenberg.

12. Sinjeur 't Seraerts, gouverneur van Vlissingen voor de prins, landt met zijn troepen op Zuid-Beveland op 11 september 1572 en belegert Goes, door Morgan.

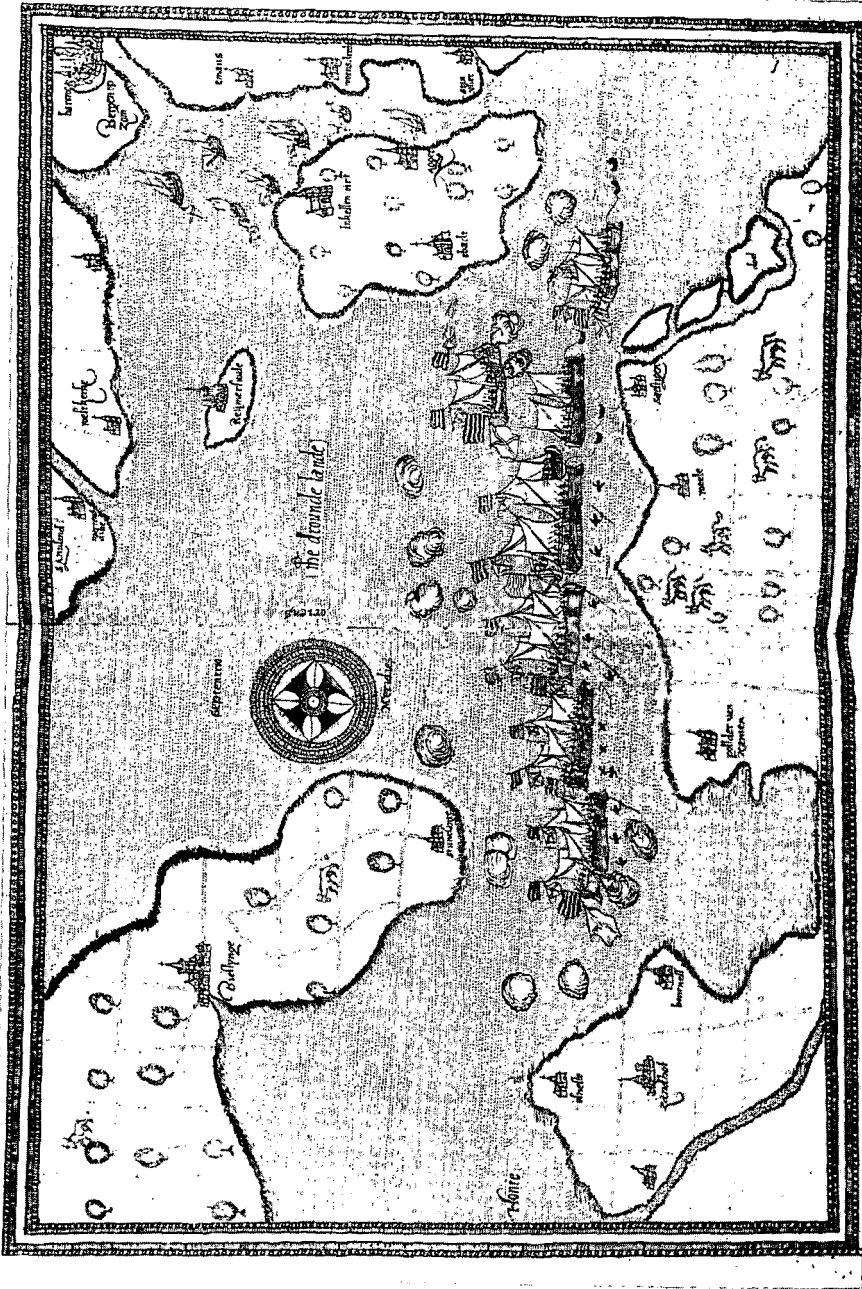
13. Plattegrond van Goes door Van Deventer.

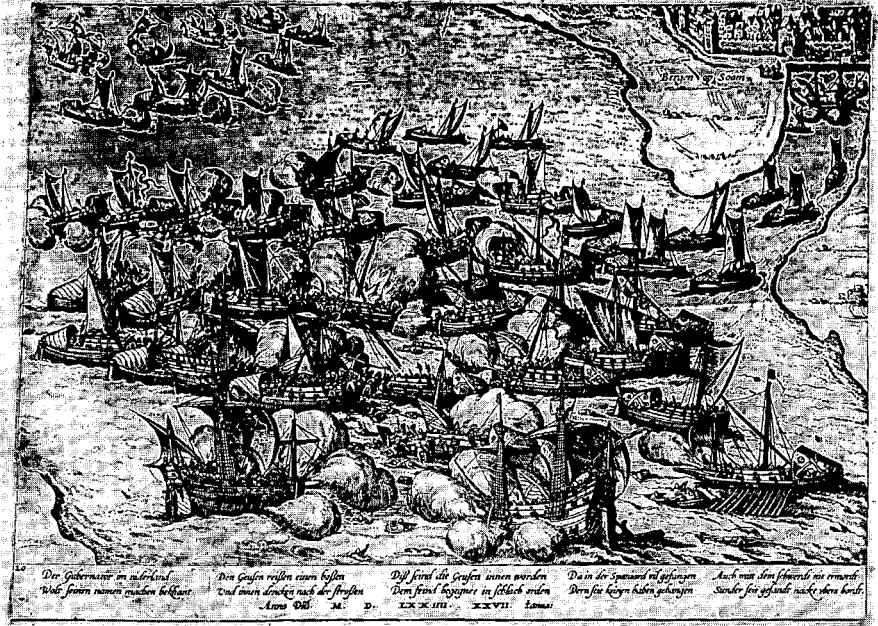
15. Zeegevecht bij Rammekens, door Morgan.

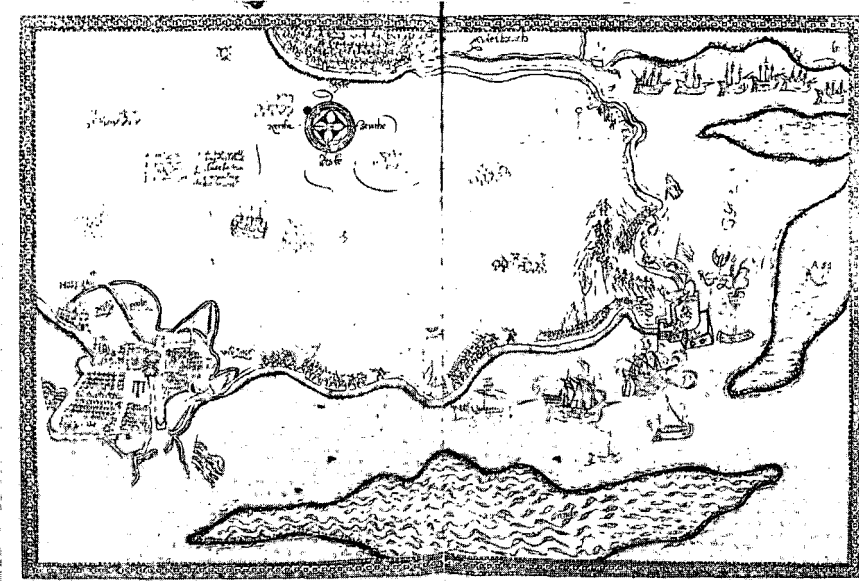
16. Zeegevecht bij Rammekens, 22 april 1573 (afwijlende datering!) door Hogenberg.

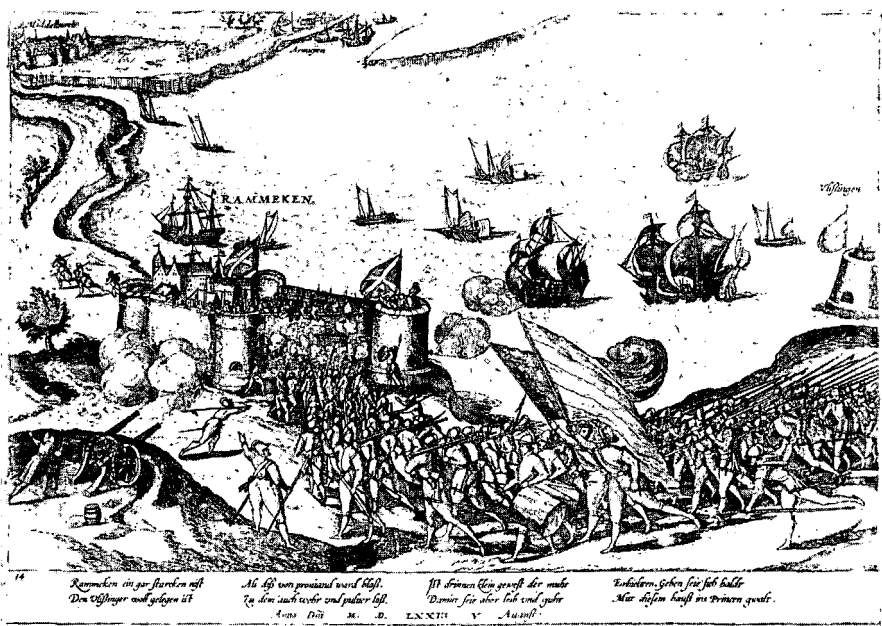
17. Gevecht op de Schelde bij Reimerswaal, door Morgan.

18. Gevecht op de Schelde bij Reimerswaal, door Hogenberg.

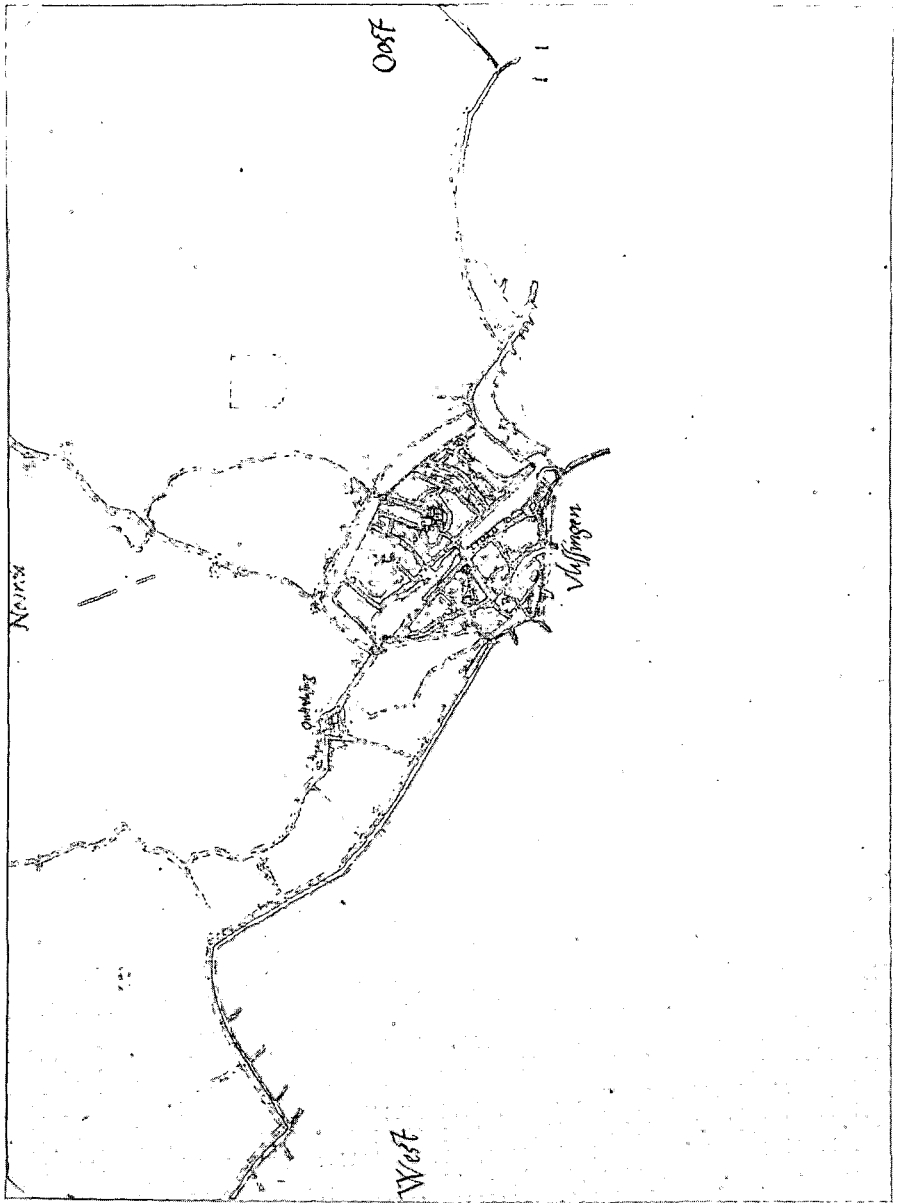
19. Inneming van Rammekens, 5 augustus 1573, door Morgan.

14 Rammeken en gae stercken niet
 Den vijanden en gelogen niet
 Al die van prouaand ward bleef
 Te den aen weder en saluer bleef
 M' d'vraen een geseft die maer
 D'vraen free ster leu end geseft
 Ende d'vraen geseft free sijn balle
 M' d'vraen balle en d'vraen geseft.

1573. M. D. LXXIII. 5. August.

20. Inneming van Rammekens, 5 augustus 1573, door Hogenberg.

21. Plattegrond van Vlissingen, door Van Deventer.